

Okul Öncesi Dönem İşitme Kayıplı Çocukların Arkadaş Algıları Friend Perceptions of Preschool Period Children With Hearing Loss

İrem Hazal TAŞ¹, Erhan ALABAY²

ÖZ

Amaç: İşitme kayıplı çocuklar, akranlarıyla etkileşim kurma ve sosyal ilişkiler geliştirme süreçlerinde çeşitli zorluklar yaşayabilmekte; bu durum, arkadaşlık algılarının şekillenmesinde belirleyici bir rol oynayabilmektedir. Bu çalışmanın amacı, işitme kayıplı okul öncesi çocukların arkadaş kavramına yönelik algılarını incelemektir.

Gereç ve Yöntem: Araştırma nitel araştırma modellerinden biri olan olgubilim modeli ile tasarlanmıştır. Çalışmaya, İstanbul ili Avrupa yakasında Millî Eğitim Bakanlığına bağlı bir özel eğitim kurumunda öğrenim gören 8'i bilateral koklear implant, 2'si bilateral işitme cihazı kullanıcısı toplam 10 işitme kayıplı çocuk katılmıştır. Veriler “Kişisel Bilgi Formu”, “Arkadaş Algısı Görüşme Formu” ve çocukların çizdikleri resimler ile toplanmıştır.

Bulgular: Araştırmada çocukların çizimlerine ve görüşme verilerine dayalı olarak arkadaşlık algılarına dair dikkat çekici bulgular elde edilmiştir. Çocukların arkadaş temalı resimlerinde genellikle canlı ve parlak renkler kullanmaları, arkadaşlık ilişkilerini olumlu duygularla ilişkilendirdiklerini ortaya çıkartmıştır. Bununla birlikte, bazı çocukların arkadaş figürü olarak yalnızca bir hayvanı çizmiş olması ya da insan figürlerinde özellikle kulak detayına yer vermemesi, çocukların sosyal ilişkilerinde yaşadığı sınırlılıkların ve işitme engeline bağlı gelişimsel etkilerin görsel yansımaları olarak değerlendirilmiştir. Görüşme verileri ise çocukların arkadaşlarıyla olan ilişkilerini en çok oyun oynama üzerinden tanımladıklarını ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra, bazı çocuklar arkadaşlarını fiziksel görünüşleri ve özellikle kullandıkları yardımcı cihazlar aracılığıyla tanımlarken, duygusal özelliklere yapılan vurgu oldukça sınırlı kalmıştır.

Sonuç: Okul öncesi yaş grubundaki işitme kayıplı çocukların büyük çoğunluğunun olumlu bir arkadaşlık algısına sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak, olumsuz yönde gözlemlenen çizim ve görüşler dikkate alınarak, oyun temelli sosyal beceri programlarının uygulanması önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: Algı; Arkadaş; İşitme Cihazı; İşitme Kayıplı Çocuklar; Koklear İmplant.

ABSTRACT

Objective: Children with hearing loss may encounter various challenges in establishing peer interactions and developing social relationships, which can play a significant role in shaping their perceptions of friendship. This study aims to examine the perceptions of preschool children with hearing loss regarding friendship.

Materials and Methods: The research was designed using the phenomenological model, a qualitative research approach. The study included ten children with hearing loss—eight with bilateral cochlear implants and two with bilateral hearing aids—enrolled in a special education institution under the Ministry of National Education on Istanbul's European side. Data were collected using a “Personal Information Form,” a “Friendship Perception Interview Form,” and the children's drawings.

Results: Analysis of the drawings and interviews revealed noteworthy findings. The frequent use of vibrant colours in drawings indicated that children associated friendships with positive emotions. However, some drawings featured only animal figures as friends or omitted ear details in human figures, interpreted as visual reflections of limited social interactions and developmental effects of hearing loss. Interview data showed that children mostly described friendship through playing together. Additionally,

Geliş Tarihi/Received:06.05.2025 **Kabul Tarihi/Accepted:**22.05.2025 **Çevrimiçi Yayın Tarihi/Available Online Date:**21.10.2025 **DOI:** 10.57224/jhpr.1691219

¹İstanbul Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hamidiye Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul, Türkiye, e mail: i_hazaltas@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9323-0782

²Sağlık Bilimleri Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, e mail: erhan.alabay@sbu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4025-2352

Sorumlu yazar/Correspondence: Erhan Alabay.

Cite this article as: Taş İH, Alabay E. Okul Öncesi Dönem İşitme Kayıplı Çocukların Arkadaş Algıları. J Health Pro Res 2025;7(3): 130-142

some children defined friends by physical characteristics, often focusing on assistive devices, while references to emotional traits were limited.

Conclusion: Most preschool children with hearing loss have a positive perception of friendship. However, considering the drawings and interview responses that reflect fewer positive aspects, it is recommended to implement play-based social skills programs.

Keywords: Cochlear Implant; Children with Hearing Loss; Friend; Hearing Aid; Perception.

GİRİŞ

Sosyalleşme, doğum anından itibaren gelişmeye devam eden bir süreçtir. Çocuklar gerek ailesinden gerek diğer yetişkinlerden sosyalleşme konusunda destek alırlar. Çevrenin bu konuda iyi bir rol model oluşturması da çocuğun sosyal gelişimine ve sosyalleşmesine olumlu etkiye sahiptir (1). Okul öncesi döneme girişle birlikte çocukların sosyalleşme ihtiyacı artmaktadır. Okul öncesi eğitim kurumları çocukların aile ortamından sonra dahil olduğu önemli bir sosyal çevre olarak kabul edilmektedir. Okul öncesi eğitim ortamında çocuğun içinde bulunduğu sosyal çevre, çocuğun sosyal-duygusal gelişimini desteklerken kendilerine güvenmelerini, kendilerini daha net ifade edebilmelerini ve mutlu olmalarını sağlamaktadır (2,3). Bu kapsamda, çocukların okul öncesi dönemde arkadaş kavramına ilişkin algılarının incelenmesi, onların sosyal gelişim süreçlerini daha iyi anlamak açısından önem arz etmektedir.

Çocuklar yaklaşık dört yaşlarında, belirli akranlarına atıfta bulunmak için “arkadaş” kelimesini kullanmaya başlarlar (4). Arkadaşların, çocukların özellikle sosyal yaşamlarında önemli bir yere ve çocuklar üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir (5). Bununla birlikte, arkadaşlarının düşünceleri veya arkadaşlarının kişisel özellikleri de bir çocuğu olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilmektedir (6). Bu sebeple akran kabul ve ret durumları kritik önem arz etmektedir. Okul öncesi dönemdeki akran kabul ve reddi, okul öncesi dönemden sonra da görülebilecek etkilere sahiptir (3,7,8,9). Yaşamın ilk yıllarında akranları tarafından reddedilen çocuklarda, ilköğretim ve lise dönemlerinde okulu bırakma, akademik başarısızlık, akran reddinin devamı, suç işleme ve madde kullanımı gibi sorunlar görülebilmektedir (7,10,11,12). Bu gibi olumsuz sonuçların önüne geçilebilmesi için, akran reddine neden olan durumların erken dönemde belirlenmesi ve bu doğrultuda önleyici

ci yaklaşımlar geliştirilmesi gerekmektedir. Nitekim özel gereksinimlerin varlığı, çocukların akran ilişkilerinde dışlanma ve reddedilme yaşamasına neden olabilecek etkenler arasında değerlendirilmektedir. Literatürde, özel gereksinimli bireylerin arkadaşlık ilişkilerinde çeşitli zorluklarla karşılaştıklarını ortaya koyan çalışmalara sıkça rastlanmaktadır (13,14,15). Bu bağlamda işitme kaybı, çocukların sosyal etkileşimlerini ve arkadaşlık ilişkilerini etkileyebilecek önemli bir değişken olarak ele alınmalıdır.

Yaşamın erken dönemlerinde meydana gelen işitme kayıplarının dil gelişimini önemli ölçüde engellediği bilinmektedir (16). Dil gelişimindeki bu engeller sebebiyle işitme kayıplı çocuklar çevreleriyle iletişim kurmakta zorluk çekmekte ve normal işiten çocuklara kıyasla daha fazla akran problemleriyle karşılaşmaktadırlar (17,18,19). İşitme kayıplı çocukların arkadaş sayılarının az olduğu ve normal işitmeye sahip diğer akranları tarafından daha sık reddedildikleri ve ihmal edildikleri görülmektedir (20,21). İşitme yetersizliği olan çocukların akranları tarafından kabulünün düşük olduğu, daha az arkadaşça algılandığı ve oyun oynayamadığı veya oynamak istemediği belirtilmiştir (22). İşitme yetersizliği gibi özel gruptaki çocukların tipik gelişim gösteren akranlarına göre daha düşük öz güvene sahip oldukları ve bu nedenle akran grubuna katılmaktan kaçınabildikleri görülmektedir (23). Yavuz vd. (2010), yaptıkları çalışmada işitme engelli çocukların sosyal uyumlarının normal işiten akranlarına kıyasla daha düşük olduğunu ortaya koymuştur (24). Benzer bir çalışmada da, işitme engelli çocukların sosyal yeterlilik düzeylerinin işitme engeli olmayan çocuklara göre daha düşük olduğunu bulunmuştur (25). Terleksi vd. (2020), işitme engeli olan ergenlerin arkadaş ilişkilerini inceledikleri nitel araştırma sonucunda, bu bireylerin daha küçük yaşlarda zorbalığa uğrama gibi olumsuz deneyimlerle karşılaştıklarını, ancak ergenlik döneminde

akranlarıyla genel olarak olumlu ilişkiler kurabildiklerini belirtmektedirler. Ayrıca, orta derecede işitme kaybı olan ergenlerin, ileri derecede işitme kaybı yaşayan akranlarıyla benzer sosyal engellerle karşılaştıkları sonucuna ulaşılmıştır (26). Zaidman-Zait ve Most (2020), işitme engelli olan ve olmayan ergenlerin akran ilişkilerini karşılaştırdıkları çalışmalarında, işitme engelli ergenlerin, işitme durumlarından bağımsız olarak daha fazla akran sorunuyla karşılaştıklarını ve akranlarıyla olan sosyal etkileşim sıklığında azalma gözlemlendiğini rapor etmişlerdir (27). Aktan vd. (2024) ise, işitme kayıplı çocukların sosyal iletişim ve etkileşim süreçlerinde daha fazla zorluk yaşayabileceklerini ve akranları tarafından zorbalığa uğrama risklerinin artabileceğini vurgulamıştır (28). Bu farklı araştırmaların bulguları, işitme kaybının çocuk ve ergenlerin akran ilişkilerinde önemli sosyal ve duygusal güçlükler yaratabildiğine işaret etmektedir.

Alan yazın incelendiğinde, işitme kayıplı okul öncesi dönem çocuklarının arkadaş kavramına ilişkin algılarını doğrudan çocuk perspektifinden ele alan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum, okul öncesi dönem işitme kayıplı çocukların “arkadaş” kavramına yükledikleri anlamları ve bu kavrama ilişkin düşüncelerini bizzat çocukların kendilerinden elde edilen verilerle değerlendirmeyi önemli kılmaktadır. Ayrıca, mevcut çalışmaların büyük çoğunluğunun ergenlik dönemine odaklandığı görülmekte, okul öncesi dönemi kapsayan araştırmaların ise oldukça sınırlı olduğu dikkat çekmektedir. Bu araştırmanın önemli yönlerinden biri de erken çocukluk dönemine odaklanmasıdır. Bununla birlikte, doğrudan çocuklardan veri toplanması, arkadaşlık kavramına ilişkin özgün ve birincil bilgi kaynaklarına ulaşılmasına olanak sağlayarak çalışmanın özgünlüğünü ve bilimsel değerini artırmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın temel amacı, okul öncesi dönem işitme kayıplı çocukların arkadaş kavramına yönelik algılarını incelemektir. Bu ana amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Okul öncesi dönem işitme kayıplı çocukların çizdikleri resimlerde arkadaş figürü nasıldır?
- Okul öncesi dönem işitme kayıplı çocukların arkadaş kavramı hakkındaki görüşleri nasıldır?

GEREÇ VE YÖNTEM

Araştırma Modeli

Araştırma nitel araştırma modeli ile tasarlanmıştır. Nitel araştırma, araştırmanın amacı doğrultusunda cevabı aranan probleme sorgulayıcı ve yorumlayıcı olarak bakmayı ve problemin doğal ortamında incelemeyi ve anlamayı sağlayan bir araştırma modelidir (29). Bu çalışmada nitel araştırma modellerinden birisi olan olgubilim modeli kullanılmıştır. Olgubilim deseninde, farkında olduğumuz ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanılarak, bu olgulara ilişkin bireysel algıların ya da bakış açılarının ortaya çıkarılması ve yorumlanması amaçlanır (30,31). Bu çalışmada olgubilim deseninin seçilme nedeni, okul öncesi dönem işitme kayıplı çocukların arkadaş kavramına ilişkin algılarının derinlemesine ve ayrıntılı olarak incelenmesidir.

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu, İstanbul ili Avrupa yakasında Millî Eğitim Bakanlığına bağlı bir özel eğitim kurumunda öğrenim gören 36-72 aylık işitme kayıplı 10 çocuk oluşturmaktadır. Çalışma grubundaki çocukların belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden kolay ulaşılabilir durum örnekleme kullanılmıştır. Bu örnekleme yönteminde, araştırmacı yakın olan ve erişilmesi kolay olan bir durumu seçmektedir (31). Araştırma kapsamına alınan çocuklarının demografik özelliklerine Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1 incelendiğinde çalışmaya katılan çocukların %60’ının erkek, %40’ının kız olduğu görülmüştür. Yaşlarına bakıldığında, %60’ı 61-72, %30’u 36-48, %10’u 49-60 ay aralığındadır. Çocukların %50’si 0-6 ay arası, %30’u 7-12 ay arası, %20’si 13 aydan sonra işitme kaybı tanısı aldığı ve %50’sinin 13 aydan sonra, %30’unun 7-12 ay aralığında, %20’sinin 0-6 ay aralığında cihaz kullanmaya başladığı görülmüştür. Cihaz türlerine bakıldığında; %80’i bilateral (çift taraflı) koklear implant, %20’si bilateral işitme cihazı kullanıcısıdır. Özel eğitime başlama yaşı incelendiğinde; %50’si 1-2 yaş aralığında, %30’u 2 yaştan sonra, %20’si 0-1 yaş aralığında özel eğitime başlamıştır. %90’ının ek engeli bulunmazken, %10’unun ek engeli bulunmaktadır. Okul öncesi eğitimi durumuna bakıldığında, çocukların tamamının okul öncesi eğitimi aldığı ve %60’ının özel, %40’ının devlet okuluna devam ettiği tespit edilmiştir. Okul öncesi eğitim alma süresi incelendiğinde ise; %40’ının

1 yıl, %40'ının 2 yıl, %20'sinin ise 1 yıldan az süredir eğitime devam ettiği görülmüştür. Annelerin %50'sinin üniversite, %30'nun lise ve %20'sinin ortaokul mezunu; babaların ise %40'ı lise, %30'u ortaokul ve %30'u üniversite mezunudur. Son olarak algılanan gelir düzeyine bakıldığında ise, %90'ının orta ve %10'unun düşük gelir düzeyinde olduğu saptanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak demografik bilgi formu, çocukların arkadaş

temalı resimleri ve araştırmacılar tarafından hazırlanmış yarı yapılandırılmış “Arkadaş Algısı Görüşme Formu” kullanılmıştır.

Demografik Bilgi Formu

Çalışmada, çocuk hakkındaki genel demografik özelliklerin belirlenmesi amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilmiş demografik bilgi formu kullanılmıştır. Demografik bilgi formu 9 kapalı uçlu ve 5 açık uçlu olmak üzere toplam 14 sorudan oluşmaktadır. Demografik bilgi formu; çocuğun

Tablo 1. Araştırma kapsamına alınan çocuklarının demografik özellikleri

Demografik Özellikler	n	%	
Cinsiyet	Kız	4	40
	Erkek	6	60
Yaş	36-48 ay	3	30
	49-60 ay	1	10
	61-72 ay	6	60
Tanılanma yaşı	0-6 ay	5	50
	7-12 ay	3	30
	13 ay üzeri	2	20
Cihaz kullanmaya başlama yaşı*	0-6 ay	2	20
	7-12 ay	3	30
	13 ay üzeri	5	50
Cihaz türü	Bilateral işitme cihazı	2	20
	Bilateral koklear implant	8	80
Özel eğitime başlama yaşı	0-1 yaş	2	20
	1-2 yaş	5	50
	2 yaş üzeri	3	30
Ek engel durumu**	Evet	1	10
	Hayır	9	90
Okul öncesi eğitim alma durumu	Alıyor	10	100
	Almıyor	-	-
Okul öncesi eğitim kurumunun türü	Özel	6	60
	Devlet	4	40
Okul öncesi eğitim alma süresi	1 yıldan az	2	20
	1 yıl	4	40
	2 yıl	4	40
Anne öğrenim düzeyi	İlkokul	-	-
	Ortaokul	2	20
	Lise	3	30
	Üniversite	5	50
Baba öğrenim düzeyi	İlkokul	-	-
	Ortaokul	3	30
	Lise	4	40
	Üniversite	3	30
Algılanan gelir düzeyi	Düşük	1	10
	Orta	9	90
	Yüksek	-	-
Toplam	10	100	

* İşitme cihazı kullanmaya başlama yaşı dikkate alınmıştır. İşitme cihazı kullanımından en az 6, en fazla 12 ay içerisinde eş zamanlı implantasyon geçirmişlerdir. **Ek engel: Serebral palsy.

cinsiyeti, yaşı, işitme kaybının tanılanma tarihi, kullandığı cihaz türü, cihaz kullanmaya başlama tarihi, özel eğitime başlama tarihi, okul öncesi eğitimi alma durumu, okul öncesi eğitim kurumunun türü, okul öncesine devam etme süresi, ek engel durumu, anne ve baba öğrenim durumları ve algılanan gelir düzeyi ile ilgili soruları içermektedir. Demografik bilgi formu çocukların ebeveynleri tarafından doldurulmuştur.

Çocukların Resimleri

Çocuklarla görüşmeler yapılmadan önce çocuğa boyalar ve boş bir A4 kağıt verilmiştir. “Bana arkadaşlarının da içinde olduğu bir resim çizer misin?” yönergesi verilmiş ve çocuğun resim çizmesi istenmiştir. Resim yapması için bir süre sınırı verilmemiş ve bitirdiği zaman çocuğun resim üzerindeki çizimler ve renkler araştırmacılar tarafından analiz edilmiştir.

Arkadaş Algısı Görüşme Formu

Arkadaşın kim görüşme formu, araştırmacılar tarafından geliştirilmiş yarı yapılandırılmış bir görüşme formudur. Araştırmacılar tarafından geliştirilen görüşme formu, üç çocuk gelişimi uzmanına iletilmiş; uzmanlardan alınan geri bildirimler doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapılarak forma son şekli verilmiştir. Bu form, her çocukla yapılan bireysel görüşmelerde çocuğa sorulacak soruları ve çocuğun vermiş olduğu yanıtları yazabilecek alanları kapsamaktadır. Arkadaşın kim görüşme formunda toplamda 6 açık uçlu soru bulunmaktadır. Bu sorular şunlardır: a. Bana resmini anlatır mısın? b. Arkadaş deyince aklına ne geliyor? c. Bana arkadaşlarını sayar mısın? d. Bana birlikte vakit geçirmeyi en çok sevdiğin arkadaşımı anlatır mısın, nasıl bir çocuk? e. Arkadaşlarıyla neler yaparsınız? f. Arkadaşların ne yaparsa çok kızsın?

Veri Toplama Süreci

Çalışmaya başlamadan önce ulusal ve uluslararası yayınlar taranıp gerekli veri toplama araçları hazırlanmıştır. Etik kurul için Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hamidiye Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu'na başvurulmuş ve 10.04.2025 tarihli 8/6 karar sayılı ve 25/309 kayıt numarası ile etik kurul onayı alınmıştır. Ardından çalışmanın gerçekleştirileceği kurumun yöneticilerinden gerekli izinler alınmıştır. Kurumda eğitim gören çocukların ailelerine araştırmanın içeriği anlatılmış ve gönüllü onam veren ebeveynlerin

çocukları çalışma kapsamına alınmıştır. Ayrıca, çalışmaya dahil edilmesi planlanan ve ebeveynlerinden yazılı onam alınan çocuklardan, görüşme öncesinde sözlü onamları da alınmıştır. Çalışma başlamadan önce, verilerin samimi ve güvenilir olması açısından araştırmacılar tarafından çocuklar ile zaman geçirilmiştir. Görüşmeler çocuklarla bireysel olarak yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında çocuklarla gerçekleştirilen görüşme ve resim çizme uygulaması, ortalama 15 ila 20 dakika sürmüştür. Görüşmeden hemen önce çocukların kullanacağı materyaller hazırlanarak görüşme esnasında çocukların kullanması sağlanmıştır. “İçinde arkadaşlarının da olduğu bir resim çizer misin?” yönergesi verilip çocuğun resmi bitirmesi için yeterli süre tanıldıktan sonra görüşme formunda bulunan sorular çocuklara sorulmuştur. Görüşmeler esnasında veri kaybını önlemek amacıyla ses kayıt cihazı kullanılmıştır.

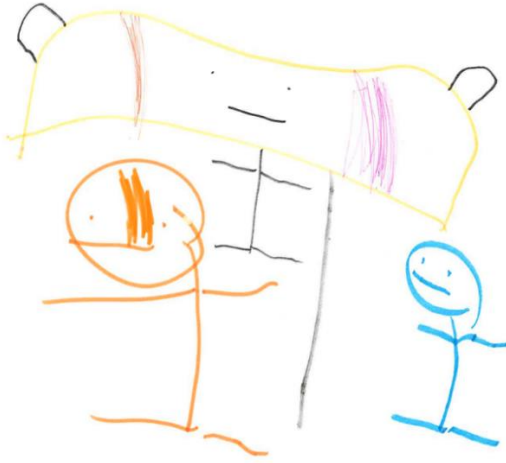
Verilerin Analizi

Görüşme sonrasında ses kayıtları yazıya dökülmüştür. Verilerin analizi kısmında içerik analizinden yararlanılmıştır. İçerik analizi, nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntemde veriler benzerlik durumlarına göre ortak tema ve alt temalara ayrılır (32). Veriler incelenirken, çalışmaya katılan çocukların bilgileri gizli tutulacağından dolayı ham verilerin paylaşılmasında kodlama sisteminden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda görüşme sırasına göre Ç1, Ç2, Ç3... şeklinde kodlama yapılarak direkt alıntılara yer verilmiştir. Resimlerin analiz sürecinde, her iki araştırmacı da resim analizi konusunda eğitime sahiptir. Araştırmacılar, çocukların çizimlerini birbirinden bağımsız olarak incelemiş ve detaylı notlar almıştır. Daha sonra bir araya gelerek bu notları karşılaştırmış ve ortak bir değerlendirme ile sonuçlara ulaşılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen sözlü veriler yazılı hâle getirilmiş ve her bir araştırmacı tarafından ayrı ayrı analiz edilmiştir. Bireysel analizlerin tamamlanmasının ardından araştırmacılar, ortaya çıkan kod ve temaları karşılaştırarak ortak temalar üzerinde uzlaşmışlardır.

BULGULAR

Çocuk Resimlerinin Analizi Sonucunda Ortaya Çıkan Bulgular

Bulgular bölümünde ilk olarak çocukların yapmış oldukları resimlerin analizine yer verilmiştir. Çocukların çizimleri incelendiğinde



Resim 1. Katılımcı 5'in Arkadaş Çizimi (45 Aylık)

arkadaş figürünün yer aldığı resimlerde canlı ve dikkat çekici renklerin tercih edildiği görülmektedir. Özellikle sarı, mavi, yeşil, turuncu, mor ve kırmızı gibi parlak renklerin kullanımının öne çıktığı tespit edilmiştir. Bu durum, çocukların arkadaş temalı çizimlerinde olumlu duygularını yansıtmak amacıyla sıcak ve canlı renkleri bilinçli olarak tercih ettiklerini göstermektedir. Çizimlerde yer alan arkadaş sayısına bakıldığında ise belirgin bir çeşitlilik olduğu dikkat çekmektedir. Katılımcı çocuklardan üçü yalnızca bir arkadaşını resmederken; bir çocuk kendisiyle birlikte bir arkadaşını, bir diğer çocuk ise arkadaşıyla



Resim 2. Katılımcı 9'un Arkadaş Çizimi (61 aylık)

birlikte kendisini ve bir köpeği çizmiştir. Başka bir çocuk iki arkadaşıyla birlikte kendisini de dahil ederek toplam üç kişilik bir kompozisyon oluşturmuştur. Bir çocuk ise toplamda on iki kişinin yer aldığı bir sahne çizmiş ve bu kişilerin "kaçıyor" olduğunu belirtmiştir. Dikkat çeken bir diğer önemli bulgu, çocukların arkadaş temalı çizimlerinde sıklıkla hayvan figürlerine yer vermeleridir. Üç çocuk, arkadaş çizimleri kapsamında kuş, balık, köpekbalığı, kaplan ve koala gibi çeşitli hayvanları resmetmiştir.



Resim 3. Katılımcı 1'in Arkadaş Çizimi (65 Aylık)

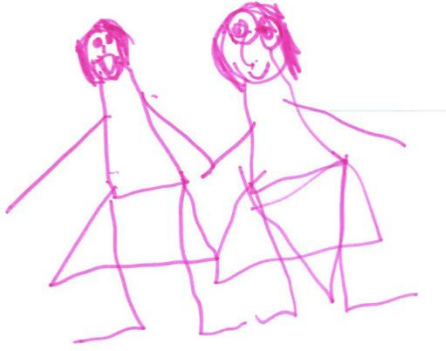
Çalışmada bazı çocukların yalnızca tek bir arkadaş figürünü çizmiş olması ve arkadaş olarak bir insan yerine hayvan figürüne yer vermesi, dikkat çekici bir bulgu olarak değerlendirilebilir. Bu durum, çocukların sosyal ilişkileri algılama ve ifade etme biçimlerine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Özellikle işitme engelli çocukların iletişimde karşılaştıkları



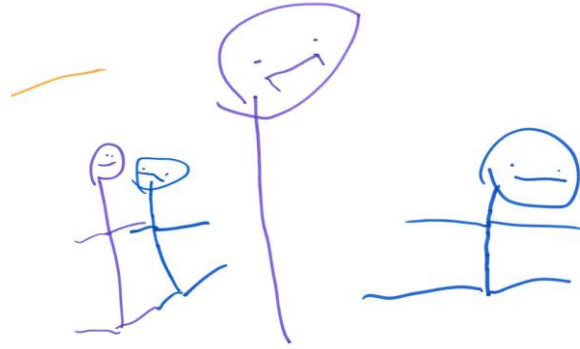
Resim 4. Katılımcı 4'ün Arkadaş Çizimi (69 Aylık)

sınırlılıklar, daha sınırlı sosyal etkileşimler kurmalarına yol açmakta; bu da arkadaşlık ilişkilerinin daha çok bireysel ve derin bağlara dayalı olarak gelişmesine neden olabilmektedir. Bu bireysel ilişki yapısı çocukların çizimlerine de yansımakta; dolayısıyla tek bir arkadaş figürünün tercih edilmesi, güven temelli ve anlamlı bir ilişkinin görsel temsili olarak

yorumlanabilmektedir. Bununla birlikte, bazı çocukların “arkadaşını çiz” yönergesine yalnızca bir hayvan figürü ile yanıt vermesi, çocuğun insanlarla kurduğu sosyal ilişkilerin sınırlı; buna karşın hayvanlarla kurduğu duygusal bağların daha güçlü olabileceğine işaret etmektedir. Bu durum, sosyal izolasyon, akran zorbalığı ya da dışlanmışlık gibi olumsuz deneyimlerin çocuğun insanlara yönelik güvenini zedelemiş olabileceğini düşündürmektedir.



Resim 5. Katılımcı 10'un Arkadaş Çizimi (61 Aylık)



Resim 6. Katılımcı 6'nın Arkadaş Çizimi (67 Aylık)

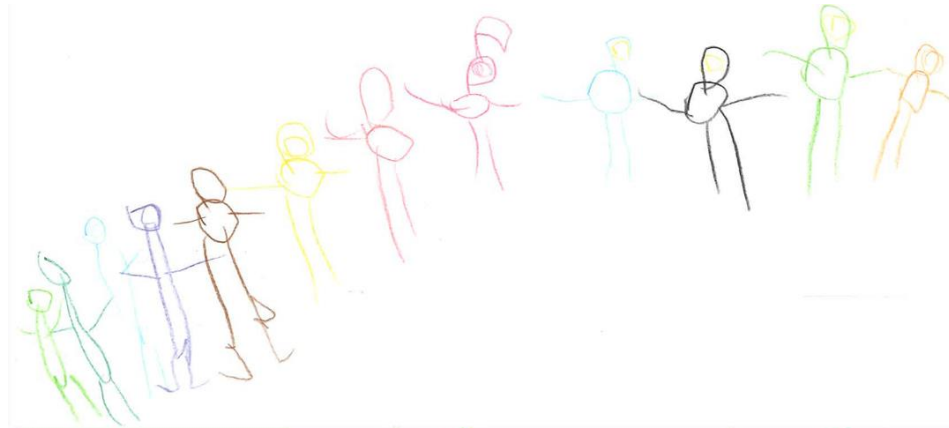
Çizimlerde dikkat çeken önemli bulgulardan biri, insan figürlerinde özellikle yüz ve beden bölümlerinde bulunan bazı organların eksik olarak resmedilmiş olmasıdır. Bu bağlamda en belirgin eksikliğin kulak figüründe yoğunlaştığı görülmektedir. Araştırmaya katılan sekiz çocuğun arkadaş temalı çizimlerinde, insan figürlerinde kulak detayına hiç yer verilmediği tespit edilmiştir. Buna karşılık, kulak figürünü çizen az sayıdaki çocuk ise bu organı oldukça büyük ve dikkat çekici biçimde resmetmiştir. Özellikle 5. ve 9. katılımcı çocukların çizimlerinde, kulakların orantısız büyüklükte ve belirgin şekilde yer aldığı gözlemlenmiştir. Bu çocuklardan ikisinin, kulak çizimlerini insan figürlerinde değil; köpek, koala gibi hayvan figürlerinde kullandıkları görülmüştür. İnsan figürlerinde kulak çizimine yer verilmemesi ya da bazı çocukların kulakları abartılı şekilde betimlemesi, çocukların işitme engeline sahip olmalarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Araştırmada sadece bir çocuk, arkadaş çiziminde 12 insan figürü çizmiş ve elinde bayrak tutarak kaçtığını belirtmiştir. Resim

Çocukların resimlerinin analizi sonucu ortaya çıkan bir diğer bulgu da çoğu resimde yer alan arkadaş figürlerinin mutlu bir şekilde betimlendiğidir. Bu betimleme, genellikle kişilerin gülümseyen yüz ifadeleriyle ya da el ele tutuşarak sunulması biçiminde gerçekleşmiştir. Bu da çocukların arkadaşlık ilişkilerini olumlu bir şekilde algıladıklarını düşündürmektedir.

detaylı olarak incelendiğinde, figürlerin el ele tutuşmuş gibi görüldüğü ve oldukça düzenli bir hat çizildiği gözlemlenmektedir. Bu durum, çocuğun kalabalık bir sosyal gruba ait olma veya grupla ilişki kurma isteğini yansıtır olabilir. Figürlerden birisinin bayrak tutma eylemi, genellikle aidiyet, liderlik ya da dikkat çekme isteğiyle ilişkilendirilebileceken, kaçma eylemi bununla tam ters düşen ve çelişen bir duyguyu ifade edebilir. Örneğin, bir tehdit algısını ya da dışlanmışlık durumunu temsil edebilir. Bu resim dikkatlice incelendiğinde, çocuğun arkadaş ortamının içinde o gruba "dahil olma" isteğiyle birlikte "uzaklaşma" arzusu arasında kaldığı da görülebilir. Katılımcı çocuğun resmi aşağıda sunulmuştur.

Bazı resimlerdeki çizimler net bir şekilde anlaşılacakla birlikte, çocuğun yaşının gelişim özelliklerini yansıtan çizim özelliklerinin altında, gelişimsel düzeyine uygun olmayan bir durum gözlemlenmektedir. Bu durumun, işitme kaybından kaynaklanabileceği ve işitme kaybının diğer gelişim alanlarını da olumsuz yönde etkileyebileceği söylenebilir.



Resim 7. Katılımcı 8'in Arkadaş Çizimi (54 Aylık)

Görüşmelerin Analizi Sonucunda Ortaya Çıkan Bulgular

Çalışma kapsamında çocuklarla yapılan görüşmeler sonucunda, çocukların çizdikleri resimlerde arkadaşlarıyla gerçekleştirdikleri eylemlere ilişkin dört ana tema belirlenmiştir: oyun oynama, çalışma/etkinlik yapma, gezme ve özel gün kutlamalarına katılım. Arkadaş figürlerinin yer aldığı resimlerde, çocukların

büyük çoğunluğu arkadaşlarıyla oyun oynadıklarını ifade etmiştir. Bu durum, en sık karşılaşılan tema olarak "oyun oynama" temasının öne çıkmasına neden olmuştur. Bu temaya ilişkin bazı çocuk ifadeleri aşağıda sunulmuştur:



Resim 8. Katılımcı 7'nin Arkadaş Çizimi (42 Aylık)

Ç1. "Eymeni çizdim. Eymenle oyun oynuyorum."
 Ç3. "Nazlı ile oynadık. Bir keresinde Asya ile oynadık, ben bebek oldum Asya anne oldu."
 Ç8. "Hamur oynuyorum. Oyuncak oynuyoruz, okulda oyuncaklar var."

Bazı çocuklar ise arkadaşlarıyla birlikte çeşitli çalışmalar ve etkinlikler gerçekleştirdiklerini belirtmiştir. Bu etkinlikler; birlikte boyama yapma, tekerleme söyleme, kitap okuma, çizgi film izleme ve ders çalışma gibi faaliyetleri



Resim 9. Katılımcı 3'ün Arkadaş Çizimi (61 Aylık)

içermektedir. Bu temaya ilişkin bazı çocuk ifadeleri aşağıda sunulmuştur.

Ç2. "Bak Beliz'i çizdim. Boyama yapıyoruz."
 Ç4. "Elisa'yla boyama yapıyorum."
 Ç7. "Eymen'le gruba giderim. Grupta tekerleme söylerim. Etkinlik yapıyoruz. Kaplan resmi çiziyoruz."

Çalışmaya dahil olan bazı çocukların çizdikleri resimlerde ise arkadaşlık ilişkilerinin, birlikte gezme ve doğum günü gibi özel gün kutlamalarına katılma gibi etkinlikler üzerinden ifade edildiği görülmüştür.

Ç9. “Ahsen’in doğum gününü kutlarız.”

Ç6. “Kaya ile markete gidiyorum”

Ç10. “Onun doğum gününü kutladım, sonra fotoğraf çekindik.”

Genel olarak çocukların çizimleri üzerinden gerçekleştirdiği anlatımları, arkadaşlık ilişkilerinin en çok oyun oynama üzerinden kurulduğunu, bunun yanında; birlikte etkinlik yapma, gezme ve özel gün kutlamalarının da bu ilişkileri desteklediğini ortaya koymuştur.

Bir diğer soru kapsamında çocuklardan arkadaşlarını tanımlamaları istenmiştir. Bu soruya verilen yanıtlar incelendiğinde, çoğu çocuğun arkadaşlarını cinsiyet ve fiziksel özellikler üzerinden tanımladığı görülmüştür. Örneğin, Ç3 ve Ç8 kodlu çocukların yanıtlarında arkadaşlarını cinsiyetleri ve dış görünüşleriyle betimledikleri tespit edilmiştir. Bu bulgu, çocukların arkadaşlık algılarında fiziksel özelliklerin belirleyici bir rol oynayabildiğini göstermektedir.

Ç3. “Enes erkek ve Ömer Asaf erkek. Asya ve Nazlı kız. Ben de kızım.”

Ç8. “Mehmettuğ’un mavi eşofmanı var, mavi eşofman giyiyor.”

Çalışmada, arkadaşlarını fiziksel görünüş açısından tanımlayan çocuklardan üçünün, tanımlamalarını özellikle arkadaşlarının kullandığı yardımcı cihazlar üzerinden yaptığı görülmüştür. Bu çocuklardan biri ise, arkadaşını tanımlarken yalnızca onun değil, kendi işitme cihazına da vurgu yapmıştır. Bu bulgu, bazı çocukların arkadaşlarının fiziksel görünüşünü tanımlarken yardımcı cihazları ayırt edici bir unsur olarak değerlendirdiklerini ortaya koymaktadır.

Ç10. “Zehra böyle gözlüğü var, gözleri göremiyor o yüzden gözlük takıyor.”

Ç1. “Eymen annesiyle doktora gidiyor. Gözlüğü yok. Benim cihazım yok.”

Ç5. “Zeynep’in gözlüğü var. Böyle ipi var”

Çalışmaya katılan çocuklardan yalnızca ikisinin arkadaşlarını duygusal özellikler üzerinden tanımladığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu çocukların ifadelerinde özellikle arkadaşlarının kendilerini mutlu etmesi ya da komik olması gibi duygusal durumlara vurgu yaptıkları gözlemlenmiştir. Bu bulgu, duygusal özelliklerin çocukların arkadaş tanımlarında sınırlı düzeyde yer aldığını göstermektedir. Bu

kapsamdaki bazı çocukların yanıtları şu şekildedir:

Ç4. “Ahmet Efe nasıl biliyor musun? Komik. Çünkü mutlu. Başka ben de mutlu, Elisa mutlu, gülüyor.”

Ç6. “Kaya’yı seviyorum. Kaya mutlu bir arkadaş. Mert Ali de mutlu, Ahmet de (kendisi) mutlu.”

Çalışmada, çocukların arkadaşlarıyla olan ilişkilerindeki kızgınlık durumları ele alınmıştır. “Ne yaparsa arkadaşına kızarsın?” sorusu doğrultusunda çocuklardan alınan yanıtlar incelenmiştir. Araştırmaya katılan beş çocuk, arkadaşlarına kızmadıklarını ve arkadaşlık ilişkilerinin genellikle olumlu olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, bazı çocukların kızgınlık sebepleri çeşitlenmiştir; bunlar arasında öğretmenlerine şikayet edilmek, arkadaşlarının kendisine vurması ve oyuncakları paylaşmamak gibi durumlar yer almaktadır. Genel olarak, çocukların arkadaşlık ilişkileri üzerine algıları olumlu yöndedir ve sosyal etkileşimlerinde uyumlu bir ortamın hâkim olduğu görülmektedir.

Ç3. “Bazen kızarım. Ömer Asaf yüzüme vurduğunda kızdım. Bak böyle vurdu.”

Ç10. “Arkadaşlarıma kızmam ki. Onları seviyorum.”

TARTIŞMA VE SONUÇ

Okul öncesi dönemdeki işitme kayıplı çocukların arkadaşlık kavramına ilişkin algılarını inceleyen bu araştırmanın ilk bulguları, çocukların çizdikleri resimlerde arkadaşlarını canlı renkler ve gülen yüz ifadeleriyle betimlemelerinin, arkadaşlık algılarının olumlu olduğunu ortaya koyduğunu göstermektedir. Ayrıca yapılan görüşmelerde, çocukların büyük çoğunluğunun arkadaşlarıyla oyun oynama eğiliminde olduklarını ifade etmeleri, olumlu arkadaşlık ilişkilerine işaret etmektedir. Bu durumun en önemli nedeni, bu yaş grubundaki çocukların gelişimsel olarak “oyun çağı” içinde bulunmalarıdır. Söz konusu dönemde oyun, çocukların arkadaşlık ilişkilerini olumlu yönde etkileyen ve farklılıkları görmezden gelerek sosyal bağları güçlendiren bir araç işlevi görmektedir. Nitekim Piaget (1962), 3–6 yaş arası okul öncesi dönemini, çocukların sosyal oyunlar, sembolik oyunlar ve ortak oyunlar aracılığıyla arkadaşlık ilişkileri kurdukları ve sürdürdükleri bir dönem

olarak tanımlamaktadır (33). Vygotsky (1987) ise oyunun yalnızca bilişsel gelişimi değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel becerileri de desteklediğini vurgulamaktadır (34). Farahmand vd. (2024) tarafından işitme engelli çocuklarda aktif grup oyunları müdahale programının çocukların sosyal beceri ve duygu düzenleme becerilerine etkisini inceleyen bir çalışmada, sekiz hafta süren müdahale programının işitme engelli çocukların diğer akranlarıyla olan sosyal becerilerinde olumlu değişimler yarattığı belirlenmiştir (35).

Araştırmaya katılan çoğu okul öncesi dönemde işitme kayıplı çocukların arkadaşlık algılarının olumlu olmasında etkili faktörlerden biri, kaynaştırma eğitimini doğru ve sağlıklı biçimde uygulayan öğretmenlerin tutum ve davranışlarıdır. İşitme kayıplı çocuklarla tipik gelişim gösteren akranları arasında sağlıklı sosyal bağların kurulmasında öğretmenlere önemli sorumluluklar düşmektedir. Etiketleyici ve dışlayıcı olmayan, kapsayıcı bir yaklaşım sergileyen öğretmenler, sınıf ortamında tüm çocuklar arasında sağlıklı etkileşimler kurulmasına bir köprü görevi görmektedir. Nitekim Piştav Akmeşe ve Kayhan (2016) tarafından gerçekleştirilen, okul öncesi eğitim sürecinde öğretmenlerin yaklaşımlarını inceleyen araştırmada, uygulanan kaynaştırma eğitiminin işitme engelli çocukların hem akademik başarılarında hem de arkadaşlık ilişkilerinde olumlu etkiler yarattığı saptanmıştır (36). Benzer şekilde, Sahara vd. (2024) tarafından yürütülen ve işitme engelli akranların sınıf mikrosistemine dahil edilmesine ilişkin tipik gelişim gösteren çocukların bakış açılarını ele alan çalışmada, kapsayıcı sınıf ortamları oluşturan öğretmenlerin hedefli öğrenme etkinlikleri aracılığıyla işitme engelli öğrencileri öğrenim programına dahil ettiklerinde, akranlar arası etkileşimin daha olumlu hâle geldiği belirlenmiştir. Araştırmada ayrıca, öğretmenlerin sınıf içinde uygulanabilir ortak bir dil oluşturma çabalarının, daha destekleyici bir öğrenme ortamı yarattığı ve akranlar arasındaki iletişim ile etkileşimi güçlendirdiği vurgulanmıştır (37). Nadir vd. (2006) tarafından yapılan çalışmada, işitme engelli çocukların ebeveynleri ve öğretmenlerinden uygun ilgiyi gördüklerinde sosyal uyumlarının daha olumlu yönde geliştiği ve yabancılarla karşılaştıklarında tereddüt etmedikleri ya da utanmadıkları belirtilmiştir (38).

Çalışmanın bir diğer bulgusu, işitme kayıplı çocuklara “Arkadaşımı çiz” yönergesi verildiğinde insan figürü yerine hayvan figürü çizmeleridir. Bu durum farklı şekillerde açıklanabilir. Özellikle okul öncesi yaş grubundaki çocukların hayvanlarla kurdukları koşulsuz sevgi ve güven bağı, bu tercihin temel nedenlerinden biri olabilir. Wedl ve Kotschal (2009), çocukların hayvanlarla etkileşimlerinin farklı demografik özelliklere göre değişiklik gösterse de genel olarak hayvanlara karşı ilgi ve sevgi düzeylerinin yüksek olduğunu belirtmiştir (39). Borgi ve Cirulli (2015) tarafından okul öncesi yaş grubundaki çocukların hayvanlara yönelik tutumlarının incelendiği bir çalışmada da, çocukların özellikle evcil hayvanlara karşı yüksek düzeyde olumlu tutumlara sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır (40). Araştırma kapsamında işitme kayıplı çocukların “Arkadaşımı çiz” yönergesine hayvan figürüyle yanıt vermelerinin bir diğer nedeni ise insanlarla sınırlı sosyal etkileşimler yaşamaları ve bu nedenle arkadaş kavramını hayvanlarla ilişkilendirmeleri olabilir. Alan yazın incelendiğinde, bu bulguyu destekler nitelikte çalışmalara rastlanmaktadır. Özellikle işitme engelli çocukların akran ilişkilerinde sınırlı iletişim kurduklarına veya problem durumları yaşadıklarına ilişkin çalışma bulguları dikkat çekmektedir (41,42,43). Akran ilişkilerinde yaşanan sorunların temel nedenlerinden birinin, işitme kayıplı çocukların dil ve konuşma bozukluklarına sahip olmaları olduğu belirtilmektedir (44, 45).

Araştırmada çocukların çizimleri incelendiğinde ortaya çıkan en önemli bulgulardan biri, insan figürü çizirken yüz ve beden bölümlerinde bazı organları eksik betimlemeleridir. Bu eksiklikler arasında en belirgin olanın ise kulakların çizilmemesi olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle çocukların çizdikleri insan figürlerinde kulakların hiç yer almadığı, buna karşılık çizdikleri hayvan figürlerinde kulakları abartılı biçimde, normalden çok daha büyük çizdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun, özel gereksinimli çocuklarda sık rastlanan bir eğilim olduğu söylenebilir. Nitekim alan yazında, çocukların engelleriyle ilişkilendirdikleri organları ya hiç çizmeye ya da abartılı şekilde, belirgin biçimde büyük çizme eğilimine sahip oldukları belirtilmektedir (46,47).

Araştırmanın bir diğer bulgusu, işitme kayıplı çocuklarla yapılan görüşmelerde bazı çocukların arkadaş kavramını açıklarken arkadaşlarının kullandıkları yardımcı araçlara (örneğin gözlük gibi) vurgu yapmalarıdır. olarak betimledikleri gözlemlenmiştir. Bu bulgu, sosyal psikolojide Newcomb (1961) ve Byrne (1971) tarafından ortaya konulan benzerlik kuramı ile açıklanabilir (48,49). Benzerlik kuramına göre bireyler, kendilerine benzer değerlere, tutumlara, ilgi alanlarına ya da fiziksel özelliklere sahip kişilerle arkadaşlık kurma ve bu kişilerle güçlü ilişkiler geliştirme eğilimindedir. Araştırma bulgularında da işitme kayıplı çocukların, kendi yardımcı cihazlarına benzer özellikler taşıyan (örneğin gözlük kullanan) çocukları arkadaş olarak tercih etmeleri ve bu özellikleri arkadaş tanımlarında özellikle vurgulamaları, söz konusu kuram çerçevesinde değerlendirilebilir. Terlektsi vd. (2020) tarafından yapılan işitme engelli ergenlerin arkadaş seçimlerini incelediği çalışmada arkadaş olarak kendi gibi işitme engelli akranlarıyla arkadaş olmayı daha çok tercih ettikleri sonucuna ulaşmışlardır. Özellikle işitme engelli ergenler için ortak iletişim dili ve ortak yaşantılar arkadaşlık seçimlerinde belirleyici bir unsur olduğunu belirtmiştir (26). Yuhan (2011) yaptığı araştırmasında, işitme engelli çocukların arkadaş seçimlerinde kendi özelliklerini paylaşan, yani işitme kaybı olan, işaret dili kullanan veya benzer iletişim tarzına sahip çocukları arkadaş olarak daha fazla tercih ettiklerini ifade etmiştir (50).

Araştırmanın bulguları doğrultusunda, işitme kayıplı çocukların da bulunduğu sınıflarda oyun temelli sosyal etkileşim programlarının geliştirilmesi ve bu programların sınıf ortamında uygulanabilir hâle getirilmesi önerilmektedir. Okul öncesi dönemde oyunun akran etkileşiminde kritik bir rol oynadığı unutulmamalı ve eğitim ortamlarının oyun dostu özellikler taşımasına katkı sağlanmalıdır. Ayrıca, öğretmenlerin kapsayıcı sınıf ortamları yaratmaya teşvik edilmesi ve işitme kayıplı çocukların dil ve konuşma becerilerini destekleyici çalışmaların yürütülmesi önem taşımaktadır. Bu çalışma, yalnızca İstanbul'da yaşayan ve okul öncesi döneminde olan işitme kayıplı 10 çocukla sınırlıdır; bu nedenle, gelecekteki araştırmalarda çalışma grubunun genişletilmesi ve nicel araştırma desenlerinin kullanılması önerilmektedir.

Özellikle çocukların, kendilerinde bulunan yardımcı cihazların (işitme cihazı, koklear implant vb.) farkında olarak, karşılarındaki arkadaşlarını da benzer şekilde yardımcı araç kullanan biri

Çıkar Çatışması Durumu

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Yazar Katkıları

İki yazar da eşit şekilde makaleye destek sağlamıştır.

KAYNAKÇA

1. Çetinkaya N. 4-5 yaş arası okul öncesi çocukların sosyal-duygusal uyumu ile anne-babaların çocuk yetiştirme tutumları arasındaki ilişki (Kars ili örneği). Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2016.
2. Durualp E. Anasınıfına devam eden çocukların sosyal becerilerine oyun temelli sosyal beceri eğitiminin etkisinin incelenmesi: Çankırı örneği. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2009.
3. Gülay H. Okul öncesi dönemde akran ilişkileri. Ankara: Pegem; 2010.
4. Van Hasselt VB, Hersen M. Handbook of social development: A lifespan perspective. New York: Springer Science & Business Media; 2013.
5. Rubin KH, Bukowski WM, Parker JG. Peer interactions, relationships, and groups. In: Damon W, Lerner RM, Eisenberg N, editors. Handbook of Child Psychology. Hoboken: John Wiley & Sons; 2006. p. 571–645.
6. Hartup WW. The company they keep: Friendships and their developmental significance. Child Dev. 1996; 67(1):1-13.
7. Ladd GW, Burgess KB. Do relational risks and protective factors moderate the linkages between childhood aggression and early psychological and school adjustment? Child Dev. 2001;72(5):1579-1601.
8. Patterson Mallin MJ. The impact of maternal expressiveness on child expressiveness and sociometric status. Chicago: De Paul University; 2003.
9. Shepherd L. Gender, violence and security: Discourse as practice. London: Bloomsbury Publishing; 2008.
10. Beyazkürk D, Anliak Ş, Dinçer Ç. Çocuklukta akran ilişkileri ve arkadaşlık. Eurasian J Educ Res. 2007;26:13-26.

11. Choi DH, Kim J. Practicing social skills training for young children with low peer acceptance: A cognitive-social learning model. *Early Child Educ J*. 2003;31(1):41-45.
12. Hay DF. Yours and mine: Toddlers' talk about possessions with familiar peers. *Br J Dev Psychol*. 2006;24:39-52.
13. Lee S, Yoo S, Bak S. Characteristics of friendships between children with and without mild disabilities. *Educ Train Ment Retard Dev Disabil*. 2003;38(2):157-166.
14. Pijl SJ, Frostad P, Mjaavatn PE. Segregation in the classroom: What does it take to be accepted as a friend? *Soc Psychol Educ*. 2011;14:41-55.
15. Webster A, Carter M. Social relationships and friendships of children with developmental disabilities: Implications for inclusive settings. A systematic review. *J Intellect Dev Disabil*. 2007;32(3):200-213.
16. Jiménez-Romero MS. The influence of cochlear implants on behaviour problems in deaf children. *Psicothema*. 2015;27(3):229-234.
17. Boons T, De Raeve L, Langereis M, Peeraer L, Wouters J, Van Wieringen A. Narrative spoken language skills in severely hearing impaired school-aged children with cochlear implants. *Res Dev Disabil*. 2013;34(11):3833-3846.
18. Theunissen SC, Rieffe C, Kouwenberg M, Soede W, Briaire JJ, Frijns JH. Depression in hearing-impaired children. *Int J Pediatr Otorhinolaryngol*. 2011;75(10):1313-1317.
19. Huber M, Burger T, Illg A, Kunze S, Giourgas A, Braun L, et al. Mental health problems in adolescents with cochlear implants: Peer problems persist after controlling for additional handicaps. *Front Psychol*. 2015;6:953.
20. Kluwin TN, Stinson MS, Colarossi GM. Social processes and outcomes of in-school contact between deaf and hearing peers. *J Deaf Stud Deaf Educ*. 2002;7:200-213.
21. Wauters L, Knoors H. Social integration of deaf children in inclusive settings. *J Deaf Stud Deaf Educ*. 2008;13:21-36.
22. Most T. Speech intelligibility, loneliness, and sense of coherence among deaf and hard-of-hearing children in individual inclusion and group inclusion. *J Deaf Stud Deaf Educ*. 2007;12(4):495-503.
23. Ersoy Ö, Avcı N. Özel gereksinimi olan çocuklar ve eğitimleri: Özel eğitim. İstanbul: Ya-Pa Yayıncılık; 2000.
24. Yavuz H, Baran G, Bıçakçı MY. İşitme engelli ve işitme engeli olmayan 9-17 yaş grubundaki çocukların sosyal uyumlarının karşılaştırılması. *Toplum Sosyal Hizmet*. 2010;21(1):7-23.
25. Şipal RF. 7-11 yaş arası işitme engelli ve işitme engeli olmayanların sosyal uyum düzeylerinin incelenmesi. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2002.
26. Terleksi E, Kreppner J, Mahon M, Worsfold S, Kennedy CR. Peer relationship experiences of deaf and hard-of-hearing adolescents. *J Deaf Stud Deaf Educ*. 2020;25(2):153-166.
27. Zaidman-Zalt A, Most T. Pragmatics and peer relationships among deaf, hard of hearing, and hearing adolescents. *Pediatrics*. 2020;146(Suppl_3): 298-S303.
28. Aktan RN, Üludağ B, Terlemez Ş. Review of peer bullying in children with hearing loss. *Egypt J Otolaryngol*. 2024;40:77.
29. Baltacı A. Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır? Ahi Evran Univ Sos Bilim Enst Derg. 2019;5(2):368-388.
30. Patton MQ. Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri. (Çev. Ed. Bütün M, Demir SB). Ankara: Pegem Academy; 2014.
31. Yıldırım A, Şimşek H. Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık; 2018.
32. Huberman M, Miles MB. The qualitative researcher's companion. Thousand Oaks: Sage; 2002.
33. Piaget J. Play, dreams and imitation in childhood. New York: Norton; 1962.
34. Vygotsky LS. The collected works of L.S. Vygotsky: Child psychology. New York: Plenum Press; 1987.
35. Farahmand MA, Adibsereshki N, Poshtmashhadi M, Bidhendi R. Influence of group active play on social skill and emotion regulation in children with hearing impairment. *Psikol Çalışmaları Derg*. 2024;12(3):275-284.
36. Piştav Akmeşe P, Kayhan N. İşitme engelliler öğretmenleri ile odyoloji ve konuşma bozuklukları uzmanlarının işitme kayıplı çocukların eğitimi hakkındaki görüşleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniv Eğit Fak Derg*. 2016;1(40):88-112.
37. Sahara B, Mumpuniarti M, Suwarjo S, Syamsuri M. Perspectives of peers as a microsystem for supporting deaf students in inclusive elementary schools. *Int J Learn Teach Educ Res*. 2024;23(4):298-319.

38. Nadir S, Akhtar S, Ali M. Need satisfaction and social adjustment of deaf and dumb children in Faisalabad. *J Anim Plant Sci.* 2006;16(1-2):104-107.
39. Wedl M, Kotschal K. Social and individual components of animal contact in preschool children. *Anthrozoös.* 2009;22(4):383-396.
40. Borgi M, Cirulli F. Attitudes toward animals among kindergarten children: Species preferences. *Anthrozoös.* 2015;28(1):45-59.
41. Kayhan Aktürk Ş, Özdemir RS. A comparison of peer relations between preschool children who stutter and their fluent peers. *Arch Health Sci Res.* 2021;8(3):153-159.
42. Martin D, Bat-Chava Y, Lalwani A, Waltzman SB. Peer relationships of deaf children with cochlear implants: Predictors of peer entry and peer interaction success. *J Deaf Stud Deaf Educ.* 2011;16(1):108-120.
43. Yuhan X. Peer interaction of children with hearing impairment. *Int J Psychol Stud.* 2013;5(4):17.
44. Guralnick MJ, Connor RT, Hammond MA, Gottman JM, Kinnish K. The peer relations of preschool children with communication disorders. *Child Dev.* 1996;67(2):471-489.
45. Wheeler LR, Tharpe AM. Young children's attitudes toward peers who wear hearing aids. *Am J Audiol.* 2020;29(2):110-119.
46. Jolley RP. *Children and pictures: Drawing and understanding.* Oxford: Blackwell Publishing; 2010.
47. Yavuzer H. *Resimleriyle çocuk.* 17. baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi; 2013.
48. Newcomb TM. *The social psychology of the classroom.* New York: Holt, Rinehart & Winston; 1961.
49. Byrne D. *The attraction paradigm.* New York: Academic Press; 1971.
50. Yuhan, X. Factors influencing peer relationships of hearing impaired children. *Nezávislý odborný časopis pro interdisciplinární výzkum v pedagogice, s ohledem na pedagogiku, speciální pedagogiku a didaktiky oborů,* 2011; 88.